

تحلیل کارکرد رسانه‌ای کتیبه‌های مسجد - مدرسه چهارباغ اصفهان در بیان تعالیم نبوی و عظمت پیامبر (ص)

مُحی‌الدین آقاداودی* ایمان زکریایی کرمانی**

چکیده

۱۷

مدارس و مسجد - مدرسه‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین گونه‌های بناهای تاریخی در معماری عصر صفویه اصفهان، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار هستند. مسجد - مدرسه چهارباغ به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین بناهای علمی - مذهبی عصر صفویه و گنجینه‌ای از هنر کتیبه‌نگاری ایرانی - اسلامی، در خور توجه بیشتری است. کتیبه‌های این بنا علاوه بر ساختار چشم‌نواز، دارای محتوا و مضامین عمیقی بوده که نیاز به شناسایی و طبقه‌بندی صحیح دارند. پژوهش حاضر تلاش دارد با رویکردی نو، به مطالعه کارکرد کتیبه‌های این بنا در بازتاب تعالیم و عظمت پیامبر (ص) بپردازد تا زمینه پاسخ به پرسش اصلی پژوهش یعنی این‌که؛ کارکرد رسانه‌ای در کتیبه‌های مسجد - مدرسه چهارباغ چه جایگاهی داشته و بازتاب تعالیم و عظمت پیامبر (ص) در مضامین کتیبه‌ها، شامل چه مواردی است؟ فراهم آید. پژوهش حاضر از حیث روش، توصیفی - تحلیلی بوده و جمع‌آوری اطلاعات، به‌شیوه میدانی و کتابخانه‌ای صورت پذیرفته؛ لازم به ذکر است که نمونه‌های مورد مطالعه، به‌صورت هدفمند انتخاب شده‌اند، هم‌چنین، روش تجزیه و تحلیل یافته‌ها کیفی است. بخشی از نتایج پژوهش حاضر، گویای آن است که با توجه به طیف مضامین، ماهیت بنا و جایگاه ویژه آن، کارکرد رسانه‌ای کتیبه‌های این بنا به‌مثابه یک رسانه تاریخی - هنری، در میان دیگر کارکردها شاخص‌تر است. هم‌چنین، مهم‌ترین پیام‌هایی که با محوریت پیامبر (ص) در ساختار و درون‌مایه کتیبه‌ها بازتاب یافته شامل؛ احادیث نبوی، سیاست مذهبی اسلام و شیعه با محوریت نبوت، ادعیه، الگوسازی از شخصیت پیامبر (ص) و مدح و ستایش ایشان در قالب‌های گوناگون هستند؛ لازم به ذکر است که این مضامین، بیشترین درصد فراوانی را در میان مضامین کتیبه‌های مورد مطالعه در این پژوهش داشته و به‌لحاظ کیفیت اجرا و محل قرارگیری نیز بسیار با اهمیت هستند.

کلیدواژه‌ها: کتیبه، مسجد - مدرسه چهارباغ، مضامین، کارکرد رسانه‌ای، پیامبر (ص)

* دانشجوی دکترای تخصصی، رشته تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد تهران (نویسنده مسئول).
m.aghadavoudi@shahed.ac.ir

i.zakariaee@au.ac.ir

** استادیار، دانشکده صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان.

مقدمه

با ورود اسلام به ایران، دانش‌اندوزی که این بار با دین پیوندی مستحکم داشت، در این سرزمین به شکوفایی می‌رسد. بر اساس سنت وعظ و خطابه پیامبر (ص) به یاران خود، نخستین مکانی که در سده‌های نخستین اسلام به‌منظور آموزش مورد استفاده قرار گرفت، مسجد بود. با وجود این که در دوره‌های بعد، مدارس مستقل به‌وجود آمدند، به‌دلیل آموزش دینی مدارس، هم‌چنان پیوند مسجد و مدرسه به‌گونه‌های مختلف برقرار ماند و مسجد- مدرسه‌ها در معماری اسلامی مطرح شدند (هوشیاری و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۷) که البته به این گونه معماری تا کنون بسیار اندک پرداخته شده است. بنابراین در اسلام میان دانش و دین، پیوستگی و رابطه‌ای مستقیم پدید آمد و مکانی یکسان برای آموزش و تبلیغ دین ایجاد شد و می‌توان بیان نمود که آموزش، مهم‌ترین کاربرد ثانویه مسجد در چهار سده نخست اسلامی بوده است (هیلن براند، ۱۹۹۴: ۱۰۷). در مسجد بر گرد پیامبر (ص) حلقه‌ای تشکیل می‌شد و پیامبر (ص) آموزه‌های دینی را به تازه‌مسلمانان انتقال می‌دادند؛ بنابراین مسجد، فضای مشترک آموزشی و نیایشی در اسلام به‌شمار می‌آمد (کیانی، ۱۳۸۹: ۱۳۲). روایت دیگری از پیامبر (ص) که نشان‌دهنده ارتباط فضای نیایشی با آموزش است، با این مضمون آمده «هر آن کس که به‌منظور فراگیری نیکی یا تدریس وارد مسجد می‌گردد، همانند مجاهدی در راه پروردگار است» (هیلن براند، ۱۹۹۴: ۱۰۷). برپایی حکومت صفوی در اوایل سده دهم هجری، نقطه عطفی در تاریخ ایران اسلامی است؛ زیرا علاوه بر ایجاد حکومتی یکپارچه در ایران، تشیع دوازده امامی نیز رسمیت یافت. تعلیم و تربیت به‌عنوان نهادی تأثیرگذار، مورد توجه حکومت صفویه بوده است و آنان برای پیشبرد اهداف خود و آموزش قشر وسیع جامعه، به ایجاد مراکز آموزشی اهتمام ورزیدند که در آنها، تعلیم علوم دینی و معارف تشیع محوریت داشت. از این رو، تأسیس مدارس به‌عنوان مهم‌ترین نهاد آموزشی و پشتیبان ایدئولوژیک حکومت صفوی، همواره مورد توجه سلاطین و خاندان صفوی قرار گرفت و مدارس زیادی با حمایت‌های مالی شاه، خاندان سلطنتی، درباریان، صاحبان منصب و ثروتمندان خیر؛ به‌خصوص در پایتخت اصلی این سلسله یعنی شهر اصفهان، بنا شدند که ویژگی مشترک همه آنها در کنار اختصاص داشتن به مذهب رسمی کشور یعنی مذهب تشیع دوازده امامی، ساختار معماری نیکو، تزئینات معماری و کتیبه‌نگاری‌های شاخص بود (اشکوری، ۱۳۸۷: ۸۹ و ۹۰). شکوه و زیبایی معماری ایران، به‌ویژه

در این دوران، به تزئین و آرایش آن با جلوه‌های مختلف خطوط و نقوش بستگی دارد و هنرهای مقدس اسلامی، از هنرهای تزئینی و کاربردی گرفته تا احداث زیباترین بناهای مذهبی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند (Pope, 1994: 88). از مهم‌ترین خصوصیات معماری بناهای علمی-مذهبی صفویه، پیوستگی و تناسب تزئینات کتیبه‌ای با عملکرد بناهای ساخته‌شده است (شایسته‌فر، ۱۳۸۶: ۲۲). تزئینات به‌کار رفته در این بناها علاوه بر زیبایی، تقدس و تشخیص خاصی به بناها می‌بخشد؛ به‌نحوی که با استناد به شواهد موجود می‌توان این‌گونه تحلیل کرد که این تزئینات، در جهت هماهنگی ساختار و مضامین کتیبه‌ها با مذهب شیعه مهم بوده‌اند؛ یکی از مفاهیم نمادین متجلی در این بناها در کنار آیات قرآنی و ادعیه، احادیث اهل بیت و چهارده معصوم (ص) بوده که با روح و فرهنگ ایرانیان و به‌خصوص شیعه درآمیخته و در کتیبه‌های اسلامی انعکاس یافته‌اند.

با ذکر این مقدمات باید بیان داشت که کتیبه‌ها، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اجزای ثبت تاریخی در کنار نسخه‌های خطی، سکه‌ها، سفال و غیره بوده که نقش اساسی در آشکار کردن هویت بنا، شرایط اجتماعی ساخت بنا، سیاست مذهبی حکومت وقت، تاریخ ساخت، روش اداره، حامی و پشتیبان از جمله در حوزه وقف دارند. هم‌چنین کتیبه‌های این بناهای مذهبی، ارائه‌دهنده اطلاعاتی بوده که شناخت ما را نسبت به زیرساخت‌های مذهبی، اقتصادی، سیاسی در ساخت یک بنا ارتقا می‌دهند؛ علاوه بر این، با توجه به رسمیت یافتن مذهب شیعه در عهد صفویه، کتیبه‌های موجود در بناهای مذهبی این عهد، تغییرات مضمونی چشمگیری را تجربه کرده‌اند؛ مسجد- مدرسه چهارباغ به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بناهای مذهبی اواخر عصر صفویه در کنار ساختار وسیع معماری، دارای وسعت و تنوع کم‌نظیری در حوزه تزئینات و کتیبه‌ها است، به‌گونه‌ای که می‌توان آن را آیین تمام‌نمای هنر و معماری عصر صفویه به‌عنوان آخرین بنای شاخص این عصر در بعد زیبایی‌شناسی ساختاری (هیلن براند، ۱۹۹۴: ۲۲۹) و بازتاب‌دهنده سیاست‌های مذهبی و بسترهای فکری-اعتقادی موجود در این عصر در بعد تحلیل محتوایی دانست. یکی از مضامین چشمگیری که بازتاب وسیعی در قالب کتیبه‌های این گنجینه هنر صفوی داشته، تعالیم ائمه اطهار و به‌خصوص پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) به‌عنوان ارکان سیاست مذهبی شیعی در عهد صفوی است. پژوهش حاضر تلاش دارد در جهت رسیدن به اهداف اصلی خود؛ یعنی تحلیل کارکرد رسانه‌ای در کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ و هم‌چنین شناخت تعالیم نبوی بازتاب‌یافته توسط این رسانه‌های غنی، به بررسی

عنوان «کتیبه‌های مدارس عصر صفویه به مثابه رسانه‌های نمادین هنر شیعی». نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ اصفهان» به چاپ رسانیده‌اند. در این مقاله، کتیبه‌های بنا، به‌عنوان رسانه‌های تاریخی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. بخشی از مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش گویای این نکته است که کتیبه‌های بنای چهارباغ به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بناهای علمی- مذهبی عصر صفویه، پیام‌های مهمی را در راستای سیاست مذهبی عصر صفویه مبنی بر شیعه‌گری و تأکید بر امامت و خلافت و جایگاه بی‌مثال حضرت علی (ع) در بر داشته و انتقال می‌دهند. منبع دیگر که برای شناخت بهتر مسجد- مدرسه چهارباغ و به‌خصوص تزئینات کتیبه‌ای آن می‌توان نام برد، مقاله کیانمهر و تقوی‌نژاد (۱۳۹۰) با عنوان «مطالعه تطبیقی مضامین کتیبه‌های کاشی‌کاری مدرسه چهارباغ اصفهان و باورهای عصر صفویه» است که در آن، اطلاعاتی در مورد معرفی کلی بنا و مضامین گوناگون کتیبه‌های به‌کار رفته در آن وجود دارند؛ مهم‌ترین نتیجه حاصل شده از این قرار است که مضامین و کتیبه‌های بناهای مذهبی عهد صفویه و به‌خصوص مسجد- مدرسه چهارباغ، ارتباط نزدیکی با سیاست مذهبی شاهان صفوی و رواج مکتب شیعه و زمینه‌های اعتقادی این مذهب دارند. هم‌چنین در پایان‌نامه خانم حسن‌زاده (۱۳۸۹) که با عنوان «بررسی کتیبه‌های بنایی اسماء‌الحسنی در مدرسه چهارباغ اصفهان و کاربرد آن در فضای امروزی نمازخانه‌ها» به انجام رسیده است، کتیبه‌های این بنا با تأکید بر نمونه‌هایی که در بر دارنده اسماء‌الحسنی بوده، از حیث زیبایی‌شناسی و محتوا مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. طبق مطالعات انجام گرفته در مورد پیشینه‌یابی مقاله حاضر، این‌گونه به‌نظر می‌رسد که با در نظر گرفتن خلأ نسبی تحقیقات در مورد مسجد- مدرسه‌ها، در میان پژوهش‌های حاضر نیز کمتر پژوهشی‌نگاهی تحلیلی به کارکردها و مضامین کتیبه‌های مسجد- مدرسه‌های اصفهان و به‌خصوص مسجد- مدرسه چهارباغ داشته که با توجه به اهمیت فراوان این بنا و بناهای مشابه در عهد صفویه، مطالعه در این مورد مهم و ضروری است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از حیث روش، توصیفی- تحلیلی بوده و یافته‌اندوزی آن بر دو قسمت قابل تقسیم است؛ نخست، مطالعات میدانی که به‌صورت مشاهده مستقیم و تصویربرداری نگارندگان در بنای مذکور صورت پذیرفته و دوم، مطالعات کتابخانه‌ای که در این بخش از منابع مختلفی هم‌چون؛ کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها، طرح‌های تحقیقاتی و هم‌چنین

تحلیلی کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ بردارد. در این راستا تلاش شده است که طی بخش‌هایی منظم هم‌چون؛ مطالعه و بازشناسی اجمالی مسجد- مدرسه‌ها، کتیبه‌نگاری در معماری اسلامی و عصر صفویه، مسجد- مدرسه چهارباغ و کتیبه‌های آن، در نهایت به مطالعه دقیق و مفصل کارکرد رسانه‌ای کتیبه‌های این بنا با تأکید بر نمونه‌های حاوی تعالیم نبوی پرداخته شود و از رهاورد بخش‌های ذکر شده، دستاوردهای این پژوهش در قسمت نتیجه‌گیری تنظیم شوند.

پیشینه پژوهش

با توجه به اهمیت چشمگیر کتیبه‌ها از جنبه زیبایی‌شناسی ساختاری و تحلیل مضامین و محتوا و هم‌چنین کارکردهای آنها در بناهای دوره اسلامی و دیگر دوره‌ها، پژوهش‌های گوناگونی در قالب مقاله، کتاب و پایان‌نامه پیرامون آنها صورت گرفته‌اند؛ از جمله شایسته‌فر (۱۳۸۰) در مقاله‌ای با عنوان «جایگاه قرآن، حدیث و ادعیه در کتیبه‌های اسلامی» و هم‌چنین در مقاله‌ای دیگر با عنوان «بررسی محتوایی کتیبه‌های مذهبی دوران تیموریان و صفویان» (۱۳۸۱)، به معرفی اجمالی ساختار کتیبه‌ها و درون‌مایه (مضمون) آنها با تأکید بر دو دوره تاریخی تیموریان و صفویان پرداخته است. مهم‌ترین نتایج حاصل شده در این مقاله از این قرار هستند که مفاهیم و مضامین مذهبی از جمله؛ آیات قرآن، احادیث و روایات و ادعیه، کاربرد چشمگیری در کتیبه‌های بناهای عصر تیموریان و صفویان داشته و شماری از آیات قرآن به‌صورت الگو، در کتیبه‌های بناهای گوناگون تکرار شده‌اند. مقاله دیگری که با دیدگاه نمادشناسانه به معرفی کارکرد رسانه‌ای یکی از نقوش تزئینات وابسته به معماری پرداخته، «نماد طاووس و نقش رسانه‌ای آن در معماری شیعی با تأکید بر مساجد عصر صفوی اصفهان» نام دارد؛ این مقاله که توسط دوازده‌امامی و زکریایی (۱۳۹۳) نگاشته شده، به بررسی ارتباطات معنایی درون‌مایه تزئینات معماری عصر صفویه با سیاست مذهبی این عصر پرداخته است. لذا در این مقاله، اعتقادات و باورهای مذهبی و زمینه‌های مذهبی اجرای تزئینات وابسته به معماری، به‌عنوان عاملی مؤثر معرفی شده و در حوزه‌ای مشخص مورد بررسی قرار گرفته‌اند. درباره پیشینه پژوهش در مورد مدرسه چهارباغ، می‌توان به مقاله ریاحی (۱۳۷۹) با عنوان «مدرسه چهارباغ» اشاره کرد که بیشتر بر طبق متن وقف‌نامه بنا انجام گرفته و رویکرد تاریخی- توصیفی دارد و حاوی اطلاعاتی در مورد تاریخ ساخت، موقوفات، نحوه حمایت و غیره است. در ارتباط با بخشی از درون‌مایه‌های کتیبه‌های بنای چهارباغ، آقادی و زکریایی (۱۳۹۶)، مقاله‌ای را تحت

پایگاه‌ها و سایت‌های اطلاعاتی معتبر و منابع مشابه دیگر در عرصه مطالعات تزئینات معماری، کتیبه‌ها و اطلاعات تاریخی استفاده شده‌اند. هم‌چنین، بر مبنای تحلیل کارکرد رسانه‌های برای کتیبه‌های مورد نظر در پژوهش حاضر و معرفی آنها به‌عنوان رسانه‌هایی که بازتاب‌دهنده تعالیم نبوی و عظمت شخصیت پیامبر (ص) هستند، برای شناخت درون‌مایه این کتیبه‌ها، از رویکرد تحلیل محتوایی بهره گرفته شده است. تحلیل محتوا به‌عنوان یک روش کارآمد در پژوهش‌های معاصر، از اهمیت فراوانی برخوردار است. بر این اساس، در پژوهش حاضر تلاش شده است با نظر به مبانی و تعاریف این رویکرد، کتیبه‌های مورد نظر را به‌عنوان رسانه‌هایی از طریق این روش مورد مطالعه قرار دهند. لذا متناسب با موضوع، ابتدا جامعه آماری و نمونه‌های مورد نظر بر اساس معیارهای تعیین شده؛ یعنی ارتباط با شخصیت پیامبر (ص) مشخص شد، در ادامه، کتیبه‌ها بر مبنای مشخصه‌هایی در قالب جداولی گونه‌شناسی شده و درون‌مایه‌های آنها استخراج شدند و در مرحله بعد که زمینه‌ساز نتیجه‌گیری پژوهش است، مقوله‌ها و شاه‌مفاهیم به کار رفته در نمونه‌های کدگذاری شده کتیبه‌ها (جامعه آماری) مورد تحلیل قرار گرفتند و کاربرد هر یک از این مقوله‌ها و مفاهیم اصلی در هر یک از نمونه‌ها به‌صورت کمی مورد مطالعه قرار گرفت تا از رهاورد این بخش، میزان پرداختن به هر موضوع و شدت اهمیت هر یک روشن شود.

معرفی اجمالی مسجد- مدرسه چهارباغ و کتیبه‌های آن

بزرگ‌ترین نمونه توسعه شهری با حفظ ارزش‌های گذشته که آخرین دستاورد مهم معماری دوره صفویه را نشان می‌دهد، مربوط به مجموعه مادرشاه در میان باغ بلبل در جوار چهارباغ است. «این مجموعه، یادآور شکوه آثار شاه‌عباس اول و در بر دارنده یک مسجد- مدرسه به‌نام (مادرشاه)، یک کاروانسرا، (اسطبل‌ها) و یک بازار بود» (بلر و ام. بلوم، ۱۳۸۱: ۴۹۱). مسجد- مدرسه چهارباغ که مهم‌ترین و شاخص‌ترین بنای این مجموعه به‌حساب آمده، حد فاصل خیابان چهارباغ و کاروانسرای عباسی قرار دارد که «در فاصله سال‌های ۱۱۱۶ تا ۱۱۲۶ ه.ق به‌دستور شاه سلطان حسین و با حمایت نظارت مستقیم وی، برای تدریس و تعلیم طلاب علوم دینی بنا شده است» (موسوی فریدنی، ۱۳۷۸: ۱۰۷). در طول ضلع شمالی این بنا، بازارچه بلند یا شاهی قرار گرفته که سال‌های بسیار با نام بازار هنر در میان عموم معروف است. این نهاد آموزشی- مذهبی اگر چه به‌نام‌های (چهارباغ) و (سلطانی) نیز نامیده شده، اما به‌دلیل پشتوانه‌های بسیار مهم و

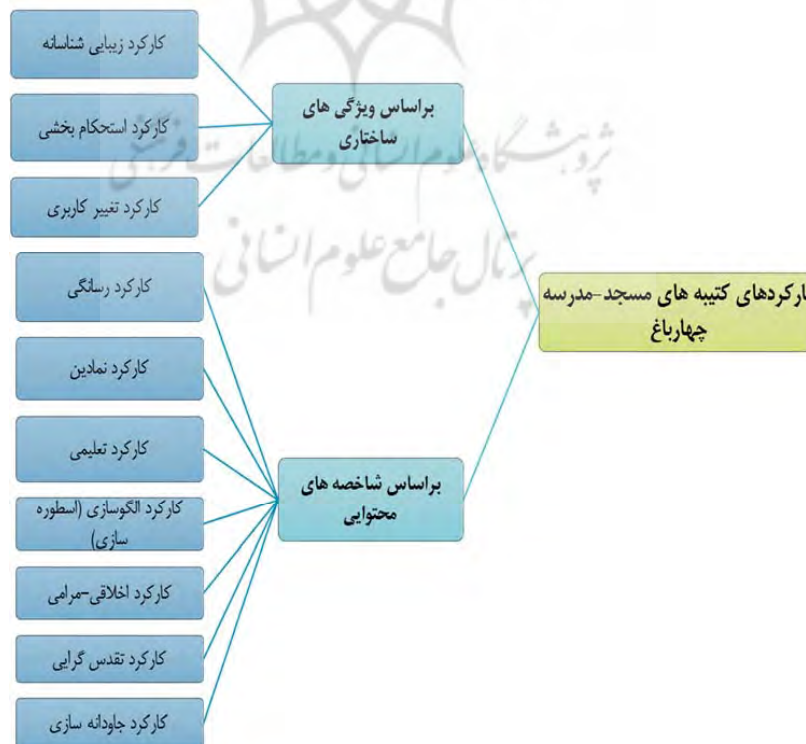
قابل‌اعتنایی که مادر شاه سلطان حسین (آخرین پادشاه رسمی این سلسله، ۱۱۳۵ - ۱۱۰۵ ه.ق.) برای این مدرسه مقرر کرده، به مدرسه مادرشاه هم معروف شده است (ایمانیه، ۱۳۵۵). راجر سیوری، ایران‌شناس فقید انگلیسی، مسجد- مدرسه چهارباغ را باشکوه‌ترین بنایی می‌داند که به‌دست جانشینان شاه‌عباس اول در اصفهان ساخته شده است (۱۳۷۲: ۱۶۵). پروفیسور نصر، این مدرسه را حاصل شکوفایی سازمان‌های تعلیماتی شیعه و جزء شاهکارهای هنر اسلامی می‌داند (۱۳۵۹: ۶۴). جذابیت و شکوه این نهاد آموزشی- مذهبی از جهات مختلف در بینندگان خود آن قدر تأثیر گذاشته و می‌گذارد که هیچ‌یک از بناهای تاریخی اصفهان به‌اندازه این بنا، توجه جهانگردان اروپایی را به خود جلب نکرده است؛ به‌عنوان مثال دیولافوا، گوبینو و فلاندن، این بنا را بسیار دل‌پذیر، جذاب و سحرآمیز توصیف کرده‌اند (ریاحی، ۱۳۸۵: ۲۰۱). یکی از مهم‌ترین مشخصه‌های معماری بناهای عصر صفویه، پیوستگی و همراهی بناها با تزئینات خوشنویسی و کتیبه‌ها است. خطوط تزئینی دوره صفویه عموماً شامل ثلث، نستعلیق و کوفی (بنایی و معقلی) بوده که به‌دلیل جنبه روحانی و مذهبی و هم‌چنین وجود اساتید مربوط، این خطوط مورد توجه قرار گرفتند که یکی از ویژگی‌های خطوط کوفی بنایی این دوره، توجه و تأکید بر نقش‌مایه‌های هندسی از جمله؛ لوزی و مربع، به‌عنوان تک‌نقش هندسی در ترکیب‌بندی است که به‌خوبی در تزئینات مدرسه چهارباغ خودنمایی می‌کند (بمانیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۹). مدرسه چهارباغ، دارای کتیبه‌های زیبا و متعددی است که در قسمت‌های مختلف بنا با تکنیک‌های گوناگون و تنوع خط‌های مختلف اجرا شده‌اند و نمونه‌های آنها را بر بستر کاشی، فلز، چوب، سنگ و حتی دست‌بافته زیلو می‌توان مشاهده نمود. از جمله نمونه‌ها، می‌توان به کتیبه‌های نستعلیق موجود در دست‌اندازهای چوبی غرفه‌های شش‌گانه اطراف سرسرای مدخل ورودی با اشعاری به‌خط محمدصالح اصفهانی و کتیبه‌های سنگاب وسط سرسرای مدرسه اشاره داشت که شامل صلوات بر چهارده معصوم است (هنرفر، ۱۳۵۰: ۶۹۷-۶۹۵).

تجزیه و تحلیل کارکردهای مختلف کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ با تأکید بر کارکرد رسانه‌ای

از تفاوت‌های بارز هنر سنتی و نمودهای آن هم‌چون کتیبه‌نگاری با هنر مدرن، این است که این هنر ذاتاً کاربردی بوده، در حالی که هنر مدرن به دو دسته هنری محض و هنر کاربردی تقسیم شده و صورت هنر محض آن از جایگاه بالاتری برخوردار بوده؛ این در حالی است که در دوران پیش از مدرن

مذهبی نیز می‌توانند انتقال‌دهنده مفاهیم و آموزه‌هایی باشند؛ به‌گونه‌ای که مخاطبین آن خواسته یا ناخواسته تحت تأثیر آنها قرار داشته و جهان‌بینی خود را بر اساس آنها ترسیم نمایند. این کارکرد را شاید بتوان به‌دلیل ایجاد یک رابطه تعریف‌شده و آگاهانه در انتقال مفاهیم به افراد و جوامع هدف، کارکرد ارتباطی نام نهاد؛ چرا که در تعریفی عام، ارتباط به‌معنای فرآیند انتقال پیام از فرستنده به گیرنده به‌شرط همسان بودن مبانی و معانی بین آنها است. در ایجاد این ارتباط، وجود فرستنده، پیام و دریافت‌کننده‌ای مشخص، ضروری است (محسنیان راد، ۱۳۶۹: ۶۱-۳۹). کتیبه‌نگاری‌های به‌کار رفته در اماکن مذهبی، در بر دارنده مفاهیم و معانی خاصی بوده که هنرمندان در طول تاریخ با تکیه بر باورها و آموزه‌های فکری خود و تحت اشراف (با نظارت مستقیم) کارشناسان مذهبی، در صدد انتقال آن پیام‌ها به مخاطبان و کاربران اماکن مذهبی بوده‌اند. تنوع این کتیبه‌ها در انتقال مفاهیم و معارف دینی از سویی و گستردگی مخاطبان بناهای مذهبی از سویی دیگر، همگی از عواملی بوده که بر تأثیرگذاری کارکرد کتیبه‌ها در اماکن مذهبی به‌خصوص در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و مذهبی افزوده‌اند (الویری و قرائتی، ۱۳۹۲: ۲). کتیبه‌های مسجد-مدرسه چهارباغ علاوه بر کارکردهای مرتبط با وجه ساختار، دارای کارکردهای مختلفی از حیث محتوا و درون‌مایه هستند که مهم‌ترین آنها را در شکل ۱ در ادامه

به‌ندرت هنری غیرکاربردی یافت می‌شده است (بهشتی، ۱۳۸۲: ۱۴۰). آرایه‌های معماری اسلامی و به‌خصوص کتیبه‌ها، گنجینه‌هایی غنی از هنر ایرانی-اسلامی بوده که علاوه بر ارزش‌ها و زیبایی‌صوری، بیانگر راز و رمزها و کارکردهای گوناگونی در بعد فرهنگی و دینی هستند (ایمنی، ۱۳۸۹: ۸۶). تکرار فراوان کتیبه‌های مأخوذ از قرآن کریم بر روی دیوارها و دیگر سطوح مساجد و مدارس اسلامی، یادآور این حقیقت است که تاروپود حیات اسلامی، از آیات قرآنی تشکیل شده و از نظر معنوی، متکی به آنها است (بورکهارت، ۱۳۸۶: ۱۰۷). رشته‌های هنری به‌کار رفته در زینت‌بخشی اماکن مذهبی، علاوه بر کارکردهای سازه‌ای، هنری و تاریخی، دارای کارکرد ارتباطی نیز هستند. گستردگی پیام‌ها، تنوع مخاطبان و تعدد هنرها در اماکن مذهبی، بر اهمیت این کارکرد افزوده است (الویری و قرائتی، ۱۳۹۲: ۱). کارکرد اماکن مذهبی، منحصر به برگزاری مراسم و مناسک دینی و مذهبی و یا حتی اجتماعات گسترده با انگیزه‌های اجتماعی و سیاسی نیست، بلکه آن را می‌توان مجموعه‌ای از عناصر و باورهای متداول و حتی پنهان‌شده در لایه‌های زیرین فکری و فرهنگی هر جامعه دانست (همان: ۲). با ذکر این مقدمات باید بیان نمود که نه‌تنها فعالیت آشکار کارکردی هم‌چون مواعظ و سخنرانی‌های رسمی، بلکه آداب‌ورسوم، ویژگی‌های معماری، جلوه‌ها و تزئینات هنری و حتی چینش عناصر اصلی یک بنای

شکل ۱. کارکردهای مرتبط با ساختار و محتوای کتیبه‌های مسجد-مدرسه چهارباغ (نگارندگان)

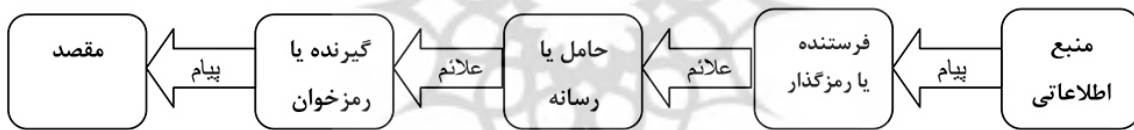
مشاهده می‌کنید. در این شکل که بیشتر بر جنبه محتوایی کتیبه‌ها تمرکز دارد، ۷ نمونه از مهم‌ترین کارکردهای محتوایی در کنار سه مورد از کارکردهای ساختاری بیان شده‌اند. نکته مهم و قابل ذکر دیگر این که با وجود تفاوت‌های موجود میان این کارکردها، در واقع نمی‌توان تفکیک دقیقی میان آنها قائل شد؛ چنان که شماری از آنها مکمل یکدیگر بوده و یا با یکدیگر هم‌پوشانی معنایی دارند.

کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ به‌عنوان نمونه‌های شاخص کتیبه‌نگاری این عصر، دارای معانی و کارکردهای ارتباطی، فرای ظاهر زیبای خود هستند و تحلیل تاریخی و شناخت کارکردهای ارتباطی این کتیبه‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بناهای عصر صفویه، می‌تواند به جنبه کاربردی قابلیت ارتباطی کتیبه‌ها و در معنای عام‌تر، به کارکرد ارتباطی هنر و بالندگی بیشتر فرهنگ ایرانی- اسلامی در جامعه کنونی کمک نماید. همان گونه که در شکل ۲ از شانون و هم‌چنین شکل ۳ از یاکوبسن به‌عنوان دو مدل بااهمیت در علم ارتباط دریافت می‌شود، کارکرد رسانه‌ای به‌طور استاندارد، در بر دارنده سه بخش اساسی بوده که شامل فرآیند رسانه‌ای (روند

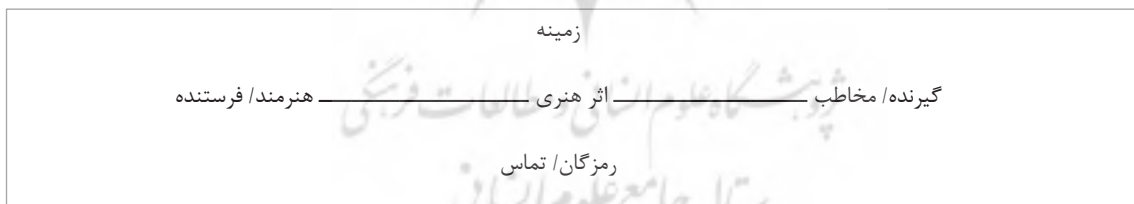
انتقال مطالب)، فرستنده و گیرنده (مخاطب) است. شکل مناسب‌سازی شده مدل ارتباطی در مورد کتیبه‌ها، شکل ۴ بوده که توسط مؤلفان ترسیم شده است. در این شکل، منظور از فرستنده یا انتقال‌دهنده، کتیبه‌ها هستند و روند انتقال مطالب نیز شامل دو بخش اساسی است؛ بخشی، در ویژگی‌های ظاهری کتیبه‌ها جای می‌گیرد از جمله؛ محل قرارگیری، ترکیبات رنگی و غیره و بخشی، در مضامین و مطالبی که از این طریق انتقال می‌یابند از جمله؛ مفاهیم شیعی و مذهبی در کتیبه‌ها و دیگر مفاهیم. گیرنده یا مخاطب هم نیز به گروهی اطلاق می‌شود که به هر طریقی با این کتیبه‌ها در ارتباط هستند که البته قطعاً نوع آنها نیز در کیفیت انتقال و هم در کمیت آن تأثیر به‌سزایی دارد.

شناسایی و طبقه‌بندی مضامین کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ

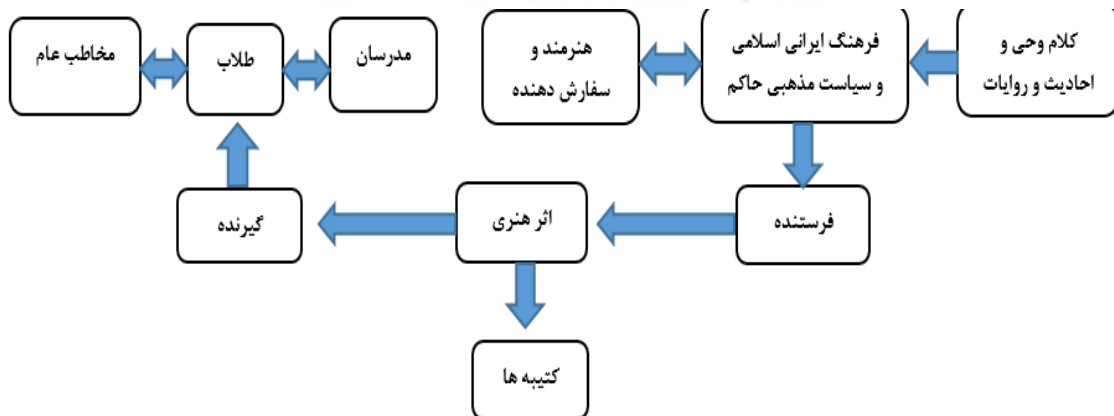
کتیبه‌های دوران اسلامی و به‌خصوص عصر صفویه علاوه بر جنبه زیبایی‌شناسی ظاهری، معانی و مفاهیمی را در بر داشته که به‌منظور همسان نمودن گونه‌های مختلف بناهای

شکل ۲. مدل ارتباطی شانون (دوازده‌امامی و زکریایی، ۱۳۹۳)

شکل ۳. ارتباط زبانی رومن یاکوبسن (احمدی، ۱۳۷۴: ۴۷)

شکل ۴. کارکرد رسانه‌ای در کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ (نگارندگان)

اشکال تعدادی از نمودهای نام مبارک حضرت محمد (ص) در قسمت‌های مختلف بنا نمایش داده شده‌اند (اشکال ۱۴-۶). برای مکان‌یابی بهتر کتیبه‌ها و تجسم دقیق‌تر از محل قرارگیری نمونه‌های مورد مطالعه، جانمایی هر یک از آنها در پلان بنا (شکل ۱۵) نمایش داده شده است.

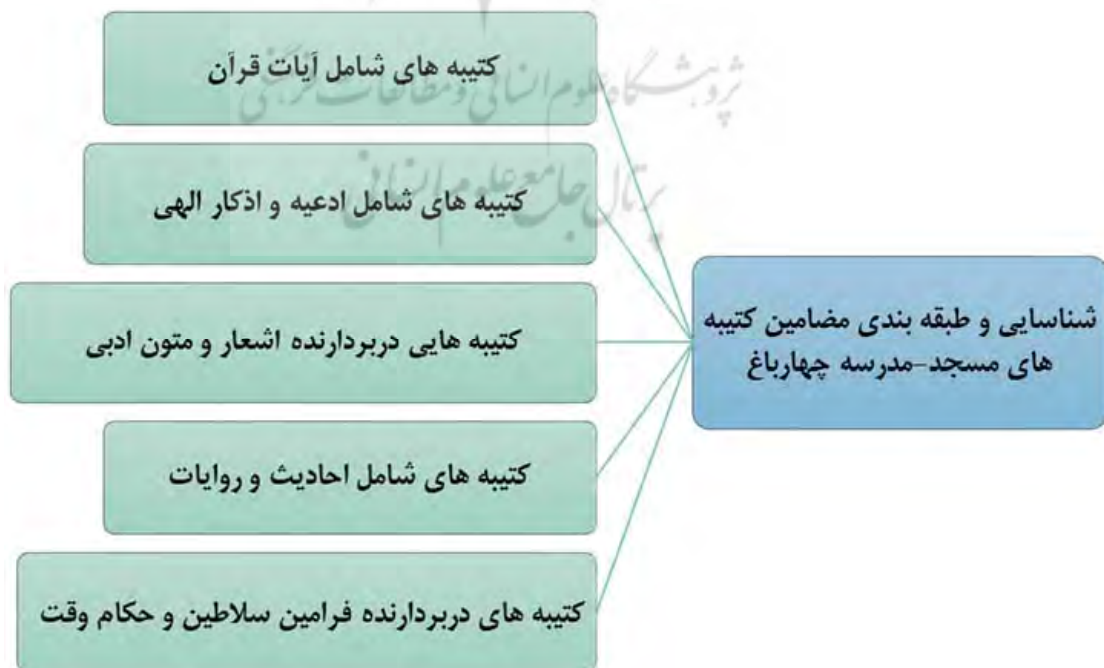
در ادامه، در قالب اشکالی (۲۸-۱۶)، شناسایی، طبقه‌بندی و کدگذاری جامعه آماری (کتیبه‌های بازتاب‌دهنده تعالیم نبوی و عظمت پیامبر (ص))، ارائه شده است. در این اشکال علاوه بر تبیین درون‌مایه کتیبه‌ها، محل قرارگیری هر یک از آنها به‌علاوه گونه مضمونی آورده شده است.

در تکمیل اشکال فوق که با هدف شناخت مضامین و درون‌مایه کتیبه‌های مربوط به بیان تعالیم نبوی و عظمت شخصیت پیامبر (ص) ارائه شده، علاوه بر بیان مفاهیم و درون‌مایه این کتیبه‌ها و ذکر قسمت‌هایی از متون اصلی آنها به‌همراه ترجمه روان فارسی، کدگذاری‌هایی در این کتیبه‌ها انجام شده و شاه‌مفاهیم آنها استخراج شده‌اند که در ادامه، ابتدا در شکل ۲۹ نمایش داده خواهند شد و سپس در شکل ۳۰، درصد پراکندگی هر یک از مقولات ارائه خواهد شد. لازم به‌ذکر است که با توجه به کیفی بودن سنجش مفاهیم و میزان کاربست هر یک از آنها در محتوای کتیبه‌ها، درصدهای ارائه‌شده به‌صورت تقریبی بوده و مؤلفان، ادعای لایتغیری در این باره ندارند.

اسلامی به‌کار رفته‌اند. کتیبه‌های به‌کار رفته در مسجد-مدرسه چهارباغ به‌طور کلی، در قالب آیات قرآنی، احادیث و روایات ائمه اطهار و اشعار و متون ادبی بر بستر متون عربی و فارسی به اجرا درآمده‌اند؛ در یک دسته‌بندی کلی و منسجم همان‌گونه که در شکل ۵ مشاهده می‌شود، مهم‌ترین مضامین به‌کار رفته در کتیبه‌های این بنا، در پنج دسته قابل‌شناسایی و طبقه‌بندی هستند. لازم به‌ذکر است که این دسته‌بندی بر اساس مطالعات مؤلفان بوده و قطعاً تقسیم‌بندی‌های دیگری نیز قابل ارائه هستند.

کتیبه‌های بازتاب‌دهنده تعالیم نبوی و سیمای حضرت محمد (ص)

کتیبه‌های مسجد-مدرسه چهارباغ از حیث ساختار ظاهری و از آن مهم‌تر از جهت محتوا و مضامین، تحت تأثیر شرایط گوناگونی اجرا شده‌اند. از جمله مهم‌ترین عواملی که بر این دو وجه تأثیرگذار بوده، می‌توان به کارکرد علمی-عبادی بنا، سیاست مذهبی و شیعه‌گری در عصر صفویه و به‌خصوص زمان شاه سلطان حسین و شاخص بودن این بنا به‌عنوان بنای شاهانه و مرکز ایدئولوژیکی صفویان اشاره نمود. بر این مبنا، از جمله مهم‌ترین مضامین که کتیبه‌های این بنا به‌عنوان یک رسانه به نمایش آنها پرداخته‌اند، تعالیم حضرت رسول (ص) و اسطوره‌سازی از شخصیت عظیم و بی‌مانند ایشان بر مبنای ذکر فضیلت‌های این شخصیت بزرگوار است. در ادامه،

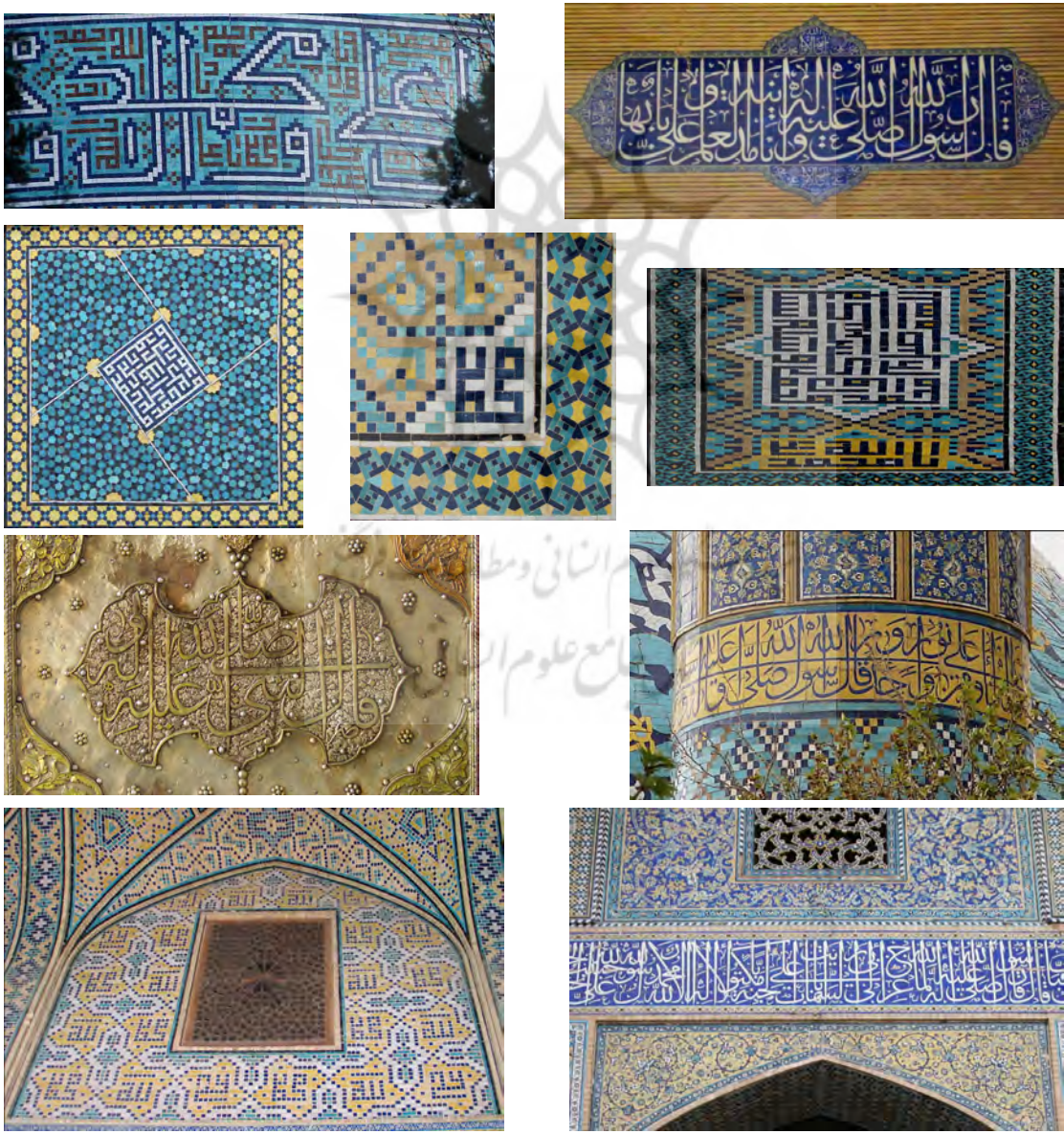

شکل ۵. شناسایی و طبقه‌بندی گونه‌های مضامین کتیبه‌های مسجد-مدرسه چهارباغ (نگارندگان)

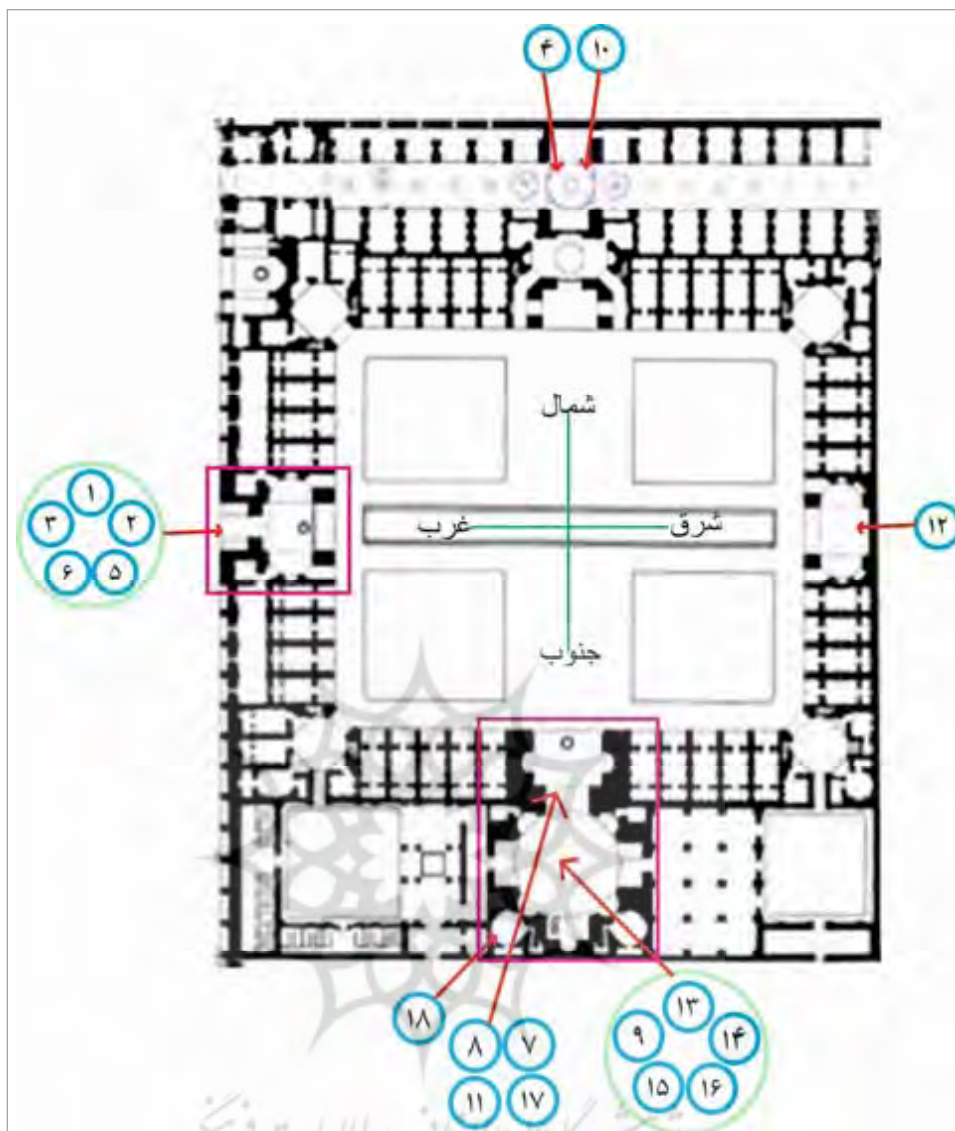
تجزیه و تحلیل پیش از نتیجه گیری

کتیبه‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر ثبت وقایع با درون‌مایه‌های گوناگون، همواره در ادوار مختلف مورد توجه قرار گرفته‌اند. پژوهش حاضر تلاش داشته است طی روندی منسجم که در صفحات پیشین از نظر گذشت، به یکی از کارکردهای فراطهری کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ با تمرکز بر مضامین پیرامون شخصیت پیامبر (ص) بپردازد.

بخشی از یافته‌های پژوهش حاضر در این راستا، گویای آن هستند که کارکرد رسانه‌ای در کتیبه‌های مسجد- مدرسه چهارباغ به‌عنوان یکی از مهم‌ترین کارکردهای محتوایی، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. هم‌چنین، یکی از بااهمیت‌ترین مضامین و پیام‌های بازتاب‌یافته در این کتیبه‌ها به‌عنوان رسانه‌های تاریخی، مضامین و درون‌مایه‌های مرتبط با شخصیت پیامبر اسلام (ص) یا بیانات گهربار ایشان هستند.

شکل ۱۴-۶. کاربرد نام پیامبر (ص) در ابعاد و اشکال گوناگون و قسمت‌های مختلف (نگارندگان)

شکل ۱۵. جانمایی نمونه‌های مورد مطالعه (نگارندگان)

محل قرارگیری: سردر ورودی، کتیبه فلزی درب ورودی، بالای درب سرسرای ورودی، داخل ایوان شمالی.

متن کتیبه: حدیث مشهور « انا مدینه العلم و علی بابها » (هنر، ۱۳۵۰).

ترجمه متن: من (پیامبر ص) شهر علم هستم و علی دروازه آن

مفهوم متن کتیبه: در این حدیث ارتباط عمیق شخصیت پیامبر (ص) با حوزه تعلم و علم‌آموزی ترسیم شده است به گونه‌ای که پیامبر (ص) خود را در مقام شهر علم و گنجینه‌ای از علوم معرفی می‌نماید. مطلب دیگر ارتباط روشن حضرت علی (ع) با حوزه علم‌آموزی است که با توجه به احادیث پیامبر (ص) در مورد ایشان و همچنین بیانات گهربار خود ایشان در نهج‌البلاغه به روشنی دریافت می‌گردد.

نمونه کد ۱-۴

شکل ۱۶. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۱-۴ (نگارندگان)

شکل ۱۷. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۵ (نگارندگان)

شکل ۱۸. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۶ (نگارندگان)

شکل ۱۹. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۷ (نگارندگان)

نمونه کد ۸

محل قرارگیری: داخل ایوان جنوبی

متن کتیبه: «روی الترمذی عن زید بن ارقم قال... قال رسول الله صلى الله عليه و اله و سلم لعلى عليه السلام اما ترضى ان تكون منى بمنزله هرون من موسى...» (رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۴۵۷).

ترجمه متن: ترمذی به نقل از زید ابن ارقم روایت می‌کند که پیامبر خدا (ص) فرمود: هرکس من مولای او هستم پس علی (ع) مولای اوست. خدایا دوست بدار کسی را که او را دوست بدارد و دشمن بدار هر آن کس که دشمن اوست ... پیامبر خدا(ص) به حضرت علی(ع) فرمود: آیا راضی هستی که نسبت به من در جایگاه هارون نسبت به موسی باشی. .

مفهوم متن کتیبه: اشاره به جایگاه ویژه و منزلت والای حضرت علی (ع) در قالب هدایتگر امت و اشاره به حدیث منزلت، همچنین تأکید بر آثار محبت و بغض حضرت علی (ع).

شکل ۲۰. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۸ (نگارندگان)

نمونه کد ۹

محل قرارگیری: دورتادور سقف زیرگنبد

متن کتیبه: «قال ابن مغزلی ... لما كان يوم المباهله أخی النبی صلی الله علیه و آله... من كنت مولاه فهذا علی مولاه قال فقام علی قریر العین فاتبه عمر فقال بیخ بیخ یا ابالحسن اصبحت مولای و...» (هنرفر، ۱۳۵۰: ۶۹۷).

ترجمه متن: و ابن مغزلی با سند از انس نقل نموده که گفت: در روز مباحله پیامبر (ص) بین مهاجرین و انصار پیمان اخوت برقرار نمود ... پیامبر(ص) خطاب به حضرت علی (ع) فرمودند: تو را برای خودم ذخیره نموده بودم. آیا برادر پیامبر(ص) بودن، تو را خوشنود نمی‌سازد. علی (ع) گفت بله به راستی که این چنین است. پس پیامبر (ص) دست او را گرفتند و او را بر منبر بالا بردند و فرمود: خدایا این(علی(ع)) از من است و من از او هستم؛ به درستی که او در جایگاه هارون نسبت به موسی است؛ آگاه باشید هرکس من مولای او باشم؛ پس این علی (ع) مولای اوست. علی (ع) با چشمانی شاد برخاست. پس عمر دنبال او رفت و گفت مبارک باد ای ابوالحسن. تو مولای من و مولای هر مسلمانی شده‌ای.

مفهوم متن کتیبه: اشاره به روز مباحله به عنوان یکی از مبانی اعتقادی تشیع می‌باشد.

شکل ۲۱. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۹ (نگارندگان)

محل قرارگیری: ایوان شمالی

متن کتیبه: «روی عن رسول الله صلى الله عليه و آله وسلم انه قال من سلك طريقاً يطلب فيه علماً سلك الله به طريقاً الى الجنة و ان الملكة لتضع اجنتها لطالب العلم رضى به و انه ليستغفر لطالب العلم من فى السماوات و من فى الارض حتى الحوت فى البحر و فضل العالم على العابد كفضل القمر على سائر النجوم ليلة البدر و قال صلى الله عليه و آله طلب العلم فريضه على كل مسلم و مسلمة و ان العلماء ورثة الانبياء و ان الانبياء لم يورثوا ديناراً و لا درهماً ولكن ورثوا العلم فمن اخذ منه اخذ بحظ وافر».

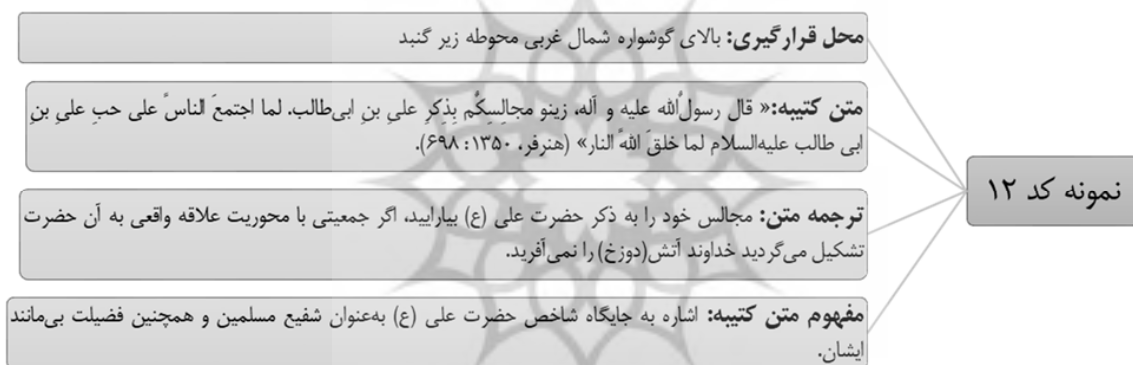
ترجمه متن: از پیامبر (ص) روایت شده که فرمودند: هر که راهی را بییامد که در آن طالب علمی باشد خداوند راهی به سوی بهشت برایش می‌گشاید (او را از راهی، رهسپار بهشت می‌نماید)؛ ... و برتری دانشمند بر عابد، همچون برتری ماه است بر سایر ستارگان، آن‌هم در شب ماه کامل (کلینی، ۱۳۶۹)؛ و قال صلى الله: طلب علم و دانش بر هر مرد و زن مسلمانی واجب است (مجلسی، ۱۴۰۴) مسلماً دانشمندان، وارثان پیامبرانند و مسلم است که پیامبران دینار و درهمی ارث نگذاشته‌اند ولی دانش را ارث گذاشته‌اند پس هر که آن را اخذ نماید، بهره فراوانی را گرفته است. .

مفهوم متن کتیبه: تأکید بر اهمیت و ضرورت علم و علم‌آموزی و برتری های عالم عامل بر عابد .

شکل ۲۲. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۱۰ (نگارندگان)

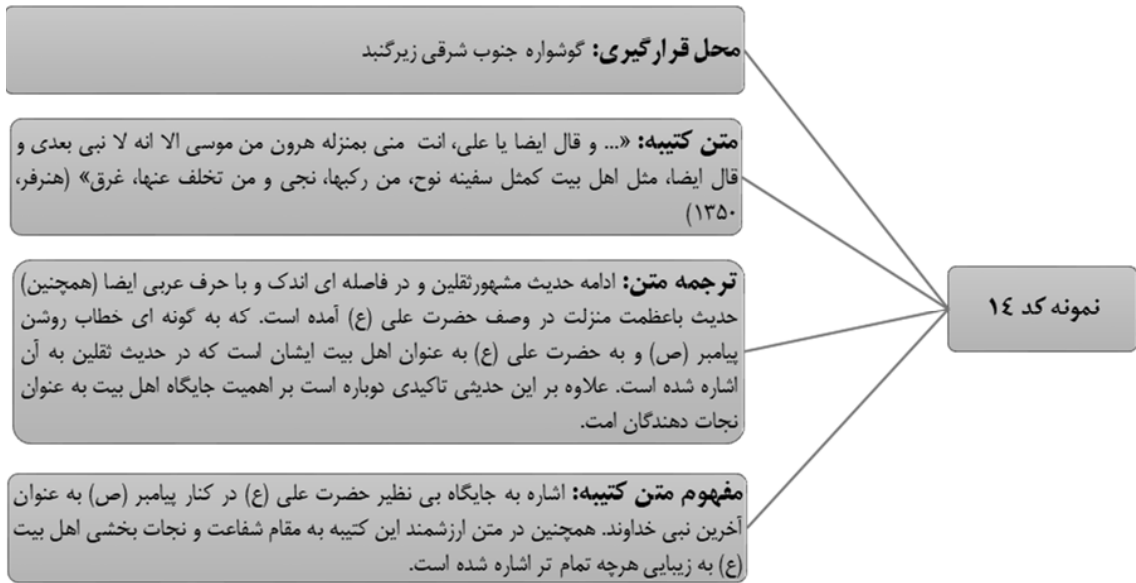
شکل ۲۳. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۱۱ (نگارندگان)

شکل ۲۴. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۱۲ (نگارندگان)

شکل ۲۵. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۱۳ (نگارندگان)

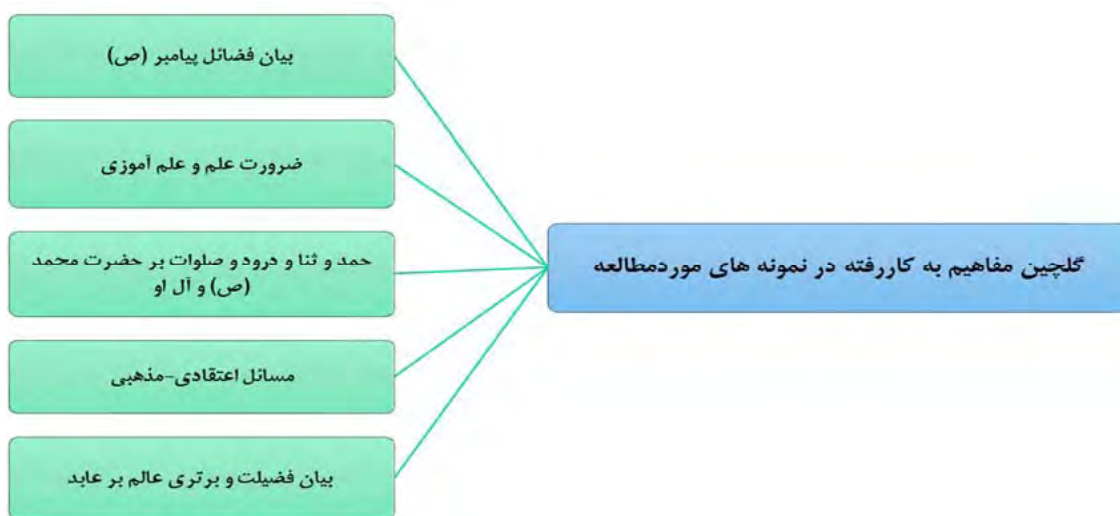
شکل ۲۶. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۱۴ (نگارندگان)

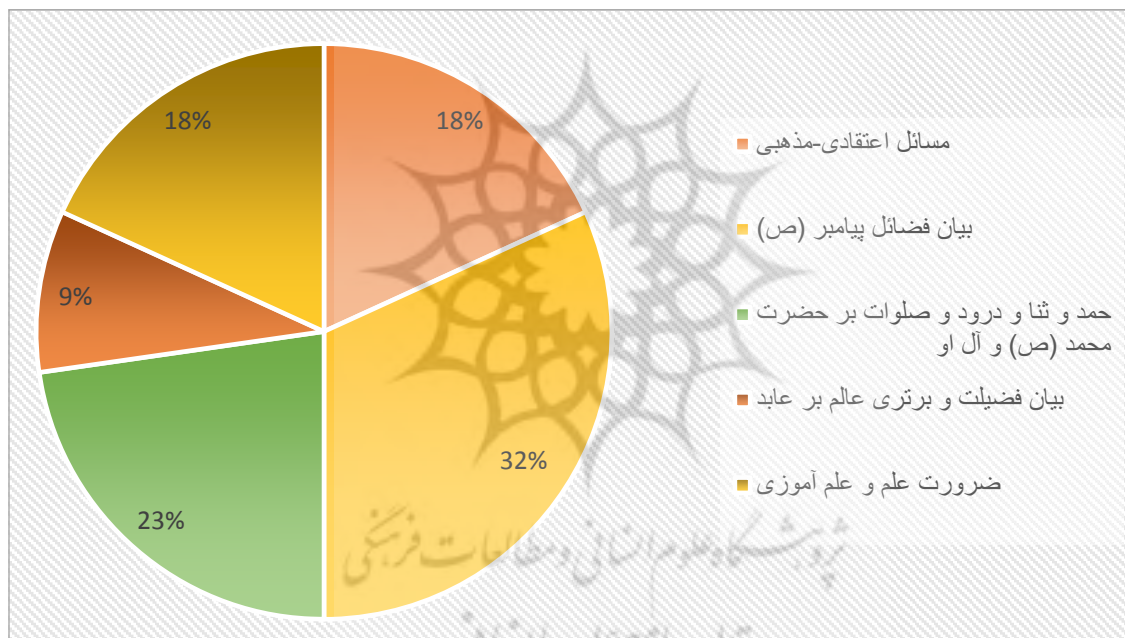
شکل ۲۷. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۱۵ (نگارندگان)

شکل ۲۸. تجزیه و تحلیل نمونه‌های کد ۱۶ (نگارندگان)

شکل ۲۹. مفاهیم قابل استخراج از درون مایه کتیبه‌های مورد مطالعه (نگارندگان)

شکل ۳۰. میزان پراکندگی مقولات اصلی (نگارندگان)

نتیجه گیری

هنر کتیبه‌نگاری عصر صفویه نسبت به ادوار گذشته خود، تفاوت‌های مهمی دارد. این تحول علاوه بر سبک نوشتاری و خط، به صورت چشم‌گیرتر در حوزه مضامین و محتویات قابل طرح است. مسجد- مدرسه چهارباغ به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین نمونه‌های بناهای مذهبی این عصر که با حمایت مستقیم شاه سلطان حسین بنا شده، دارای کتیبه‌نگاری‌های قابل توجهی است. کتیبه‌های مذکور با بهره‌گیری از انواع خطوط کوفی (بنایی و معقلی)، ثلث و نستعلیق، به بازنمایی آیات قرآن، روایات، احادیث، اسماء‌الحسنی و دیگر مضامین دینی پرداخته‌اند. با توجه به گستردگی و تنوع بالای کتیبه‌ها در بنای چهارباغ که با طیف وسیع تکنیکی و تنوع کم‌نظیر خطوط در نقاط مختلف بنا به اجرا درآمده، تنوع مضمون و درون‌مایه کتیبه‌ها و کارکردهای گوناگون این کتیبه‌ها نیز بر جنبه قدسی این بنا افزوده‌اند. بر اساس مطالعات و تحلیل‌های انجام‌گرفته در پژوهش حاضر، کتیبه‌های مسجد-

مدرسه چهارباغ به‌عنوان رسانه‌ای تاریخی- هنری، بازتاب‌دهنده سیاست‌های مذهبی حاکم بر دوره صفویه و هم‌چنین اعتقادات موجود در میان هنرمندان و فرهنگ حاکم در جامعه هستند؛ لذا پژوهش حاضر با تحلیل اطلاعات بازتاب‌یافته در قالب مضامین کتیبه‌های منتخب از این بنا، در بعد تحلیل کارکردهای این کتیبه‌ها که در متن به انواع این کارکردها از حیث ساختار و محتوا اشاره شد، یکی از مهم‌ترین کارکردهای موجود در آنها در بعد محتوایی را کارکرد رسانه‌ای تعریف نموده و این کارکرد روشمند را همراه با ترسیم الگویی کاربردی ارائه نموده است. از جمله مهم‌ترین شاه‌مفاهیم و پیام‌هایی که در قالب کارکرد رسانه‌ای و تحت عنوان مقولات در کتیبه‌های مذکور از جایگاه ویژه‌ای برخوردار هستند، می‌توان به حمد و ثنا و درود و صلوات بر حضرت محمد (ص) و آل ایشان، بیان فضائل پیامبر (ص)، بیانات گوهربار حضرت رسول پیرامون جایگاه ویژه و فضائل حضرت علی (ع)، ضرورت علم و علم‌آموزی و بیان فضیلت و برتری عالم بر عابد از زبان ایشان اشاره کرد. نکته قابل توجه این که بر مبنای نتایج حاصل‌شده، این مسأله به‌صورت کاملاً علمی و مستند اثبات می‌شود که بیشترین مقوله و مضامین اصلی مطرح در نمونه‌های مورد مطالعه، بیان فضائل و مدح پیامبر (ص) و بیان جملات گوهربار این پیامبر و الامقام در حوزه‌های مختلف و به‌خصوص علم و علم‌آموزی است. البته لازم به ذکر است که با توجه به این که نمونه‌ها در این پژوهش به‌صورت هدفمند انتخاب شده، نتایج قابل تعمیم نبوده و نتایج حاصل‌شده، به تناسب بررسی نمونه‌های مورد مطالعه در این پژوهش هستند. در پایان، این نتیجه کلی حاصل می‌شود که مسجد- مدرسه چهارباغ به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بناهای عصر صفویه علاوه بر ساختار عظیم و تزئینات معماری، دارای کتیبه‌نگاری‌های ارزشمندی است که از زیبایی صورت عبور کرده و به زیبایی باطنی رسیده‌اند؛ از جمله مهم‌ترین نقاط اهمیت و کارکرد اصلی این کتیبه‌ها، کارکرد رسانه‌ای آنها بوده و از جمله مهم‌ترین مضامینی که در کنار مفاهیم متنوع و ارزشمند دیگر از طریق کارکرد رسانه‌ای کتیبه‌ها به نمایش گذاشته شده، بیان تعالیم نبوی و شخصیت پیامبر (ص) است. پژوهش حاضر در حد توان در جهت ارتقای شناخت علاقه‌مندان نسبت به جلوه‌هایی از هنر کتیبه‌نگاری ایرانی- اسلامی و نحوه بازتاب نام مبارک و کلام گوهربار پیامبر (ص)، به تحلیل کارکرد رسانه‌ای در آنها ضمن طبقه‌بندی مهم‌ترین پیام‌های ارسالی پرداخته است؛ لیکن پژوهش پیرامون دیگر کارکردها و مضامین بازتاب‌یافته، به‌عنوان موضوعی غنی برای پژوهش‌های آتی پیشنهاد می‌شود.

منابع و مآخذ

- آقاداتی، محی‌الدین و زکریایی، ایمان (۱۳۹۶). کتیبه‌های مدارس عصر صفویه به‌مثابه رسانه‌های نمادین هنر شیعی نمونه موردی: مسجد- مدرسه چهارباغ اصفهان. نشریه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، ۸ (۲۸)، ۳۸-۷.
- اشکوری، سیدصادق (۱۳۸۷). اسناد موقوفات اصفهان. زیر نظر اداره کل اوقاف و امور خیریه اصفهان، چاپ اول، قم: مجمع ذخایر اسلامی.
- الویری، محسن و قرائتی، حامد (۱۳۹۲). بررسی تاریخی کارکرد ارتباطی هنر در اماکن مذهبی عصر قاجار. نشریه مطالعات تاریخ فرهنگی، سال پنجم (۱۷)، ۲۰-۱.
- ایمانی، مجتبی (۱۳۵۵). تاریخ فرهنگ اصفهان. چاپ اول، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- ایمنی، عالیبه (۱۳۸۹). بیان نمادین در تزئینات معماری اسلامی. کتاب ماه هنر، سال سیزدهم (۱۴۲).
- بلر، شیلا و ام بلوم، جانانان (۱۳۸۱). هنر و معماری اسلامی ایران. ترجمه اردشیر اشراقی، چاپ اول، تهران: سروش.
- بورکهارت، تیتوس (۱۳۸۶). مبانی هنر اسلامی. ترجمه امیر نصری، چاپ اول، تهران: حقیقت.
- بهشتی، سید محمد (۱۳۸۲). زیبایی و کاربرد در هنر سنتی. نشریه خیال، (۵)، ۱۴۵-۱۳۹.
- حسن‌زاده، مریم (۱۳۸۹). "بررسی کتیبه‌های بنایی اسماء‌الحسنی در مدرسه چهارباغ اصفهان و کاربرد آن در فضای امروزی نمازخانه‌ها". پایان‌نامه کارشناسی ارشد، صنایع دستی. اصفهان: دانشگاه هنر اصفهان.
- حکیمی، محمدرضا؛ حکیمی، محمد و حکیمی، علی (۱۳۶۰). الحیاه. جلد ۱، تهران: دائرة الطباعة و النشر، تحت اشراف (جامعه المدرسین).

- دوازده‌امامی، مهدی و زکریایی، ایمان (۱۳۹۳). نماد طاووس و نقش رسانه‌ای آن در معماری شیعی با تأکید بر مساجد عصر صفوی اصفهان. کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی. قم: مرکز راهبری مهندسی فرهنگی شورای فرهنگ عمومی استان بوشهر. ۱۰۵۹-۱۰۴۱.
- رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم (۱۳۵۲). آثار ملی اصفهان. چاپ اول، تهران: انجمن آثار ملی.
- ریاحی، محمدحسین (۱۳۷۹). مدرسه چهارباغ. نشریه فلسفه و کلام، حوزه اصفهان، (۲).
- _____ (۱۳۸۵). ره‌آورد ایام (مجموعه مقالات اصفهان‌شناسی). چاپ اول، اصفهان: سازمان فرهنگی-تفریحی شهرداری.
- سیوری، راجر (۱۳۷۲). ایران عصر صفوی. ترجمه کامبیز عزیزی، چاپ اول، تهران: مرکز.
- شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۰). جایگاه قرآن، حدیث و ادعیه در کتیبه‌های اسلامی. نشریه مدرس علوم انسانی، سال نهم (۲۳)، ویژه‌نامه، ۹۴-۵۷.
- _____ (۱۳۸۱). بررسی محتوایی کتیبه‌های مذهبی دوران تیموریان و صفویان. نشریه علوم انسانی، سال دوازدهم (۴۳)، ۱۱۱-۶۲.
- _____ (۱۳۸۶). تجلی نام علی (ع) در کتیبه‌های ابنیه اصفهان. کتاب ماه هنر، (۱۰۹ و ۱۱۰)، ۳۱-۲۲.
- کلینی، محمدابن یعقوب (۱۳۶۹). اصول کافی. ترجمه و شرح هاشم رسولی و جواد مصطفوی، جلد ۱، تهران: دفتر نشر کتاب‌فروشی علمیه اسلامی.
- کیانمهر، قباد و تقوی‌نژاد، بهاره (۱۳۹۰). مطالعه تطبیقی مضامین کتیبه‌های کاشی‌کاری مدرسه چهارباغ اصفهان و باورهای عصر صفویه. نشریه پژوهش‌های تاریخی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال سوم (۲)، ۱۵۴-۱۳۳.
- کیانی، محمدیوسف (۱۳۸۹). تزئینات وابسته به معماری ایران در دوره اسلامی. چاپ اول، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴). بحارالانوار. جلد ۱، بیروت: داراحیاء التراث العربی، نشر یافته در مؤسسه تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان.
- محسنیان راد، مهدی (۱۳۶۹). ارتباط‌شناسی. چاپ اول، تهران: سروش.
- نصر، سیدحسین (۱۳۵۹). علم و تمدن در اسلام. ترجمه احمد آرام، چاپ دوم، تهران: خوارزمی.
- هنرفر، لطف‌الله (۱۳۵۰). گنجینه آثار تاریخی اصفهان. چاپ دوم، اصفهان: چاپ و انتشار کتاب‌فروشی ثقفی.
- هوشیاری، محمدمهدی؛ پورنادری، حسین و فرشته‌نژاد، سیدمرتضی (۱۳۹۲). گونه‌شناسی مسجد-مدرسه در معماری اسلامی ایران. نشریه مطالعات معماری ایران، سال دوم (۳)، ۵۴-۳۷.
- هیلن براند، رابرت (۱۹۹۴). معماری اسلامی. ترجمه ایرج اعتصام، چاپ دوم، تهران: سازمان فن‌آوری اطلاعات شهرداری تهران.
- Pope, A. (1994). Iranian Architecture. Tehran: Cultural Publications.

Received: 2018/03/06

Accepted: 2019/09/21

Analyzing the Role of the Madresseh Chahar Bagh Inscriptions as a Media (for Transferring the Teachings and Grandeur of the Prophet PBUH)

Mohayaddin Agha Davoodi* Iman Zakariaee Kermani**

Abstract

Chahar Bagh mosque/school has an important position as one of the most outstanding religious/academic monuments of the Safavid era in terms of Islamic engraving art. The present study, adopting a new approach, attempts to investigate the functions of the inscriptions of this monument in reflecting the teachings of the prophet in addition to expressing the extent of his magnificence. Attempts have been made in order to provide a setting for answering the two main questions of the study; what place did transferring function have in inscriptions of the mosque/school? And in what ways do the contents of the inscriptions reflect the teachings and grandeur of The Prophet? The study has a descriptive-analytical method. The information was gathered through field and desk research. Also, the data were analyzed qualitatively. The results of the study show that with respect to the spectrum of contents, the form of the monument and its important position, the role of it as a tool for transferring Islamic ideologies is much more significant than its other functions. Furthermore, the most important messages centered around The Prophet (PBUH), were reflected in the content and structure of the inscriptions including: categorized Hadiths, the religious policy of Islam and Shiite with a focus on prophecy, prayers, modeling the personality of The Prophet and eulogy and praise for him in different ways. It should be mentioned that the afore-mentioned contents constitute a huge percent of the contents and they have a significant importance in terms of quality of implementation and place as well.

Keywords: Inscription, Chahar Bagh Mosque/School, Transferring Function, The Prophet (PBUH)

* Ph.D Student, Comparative and Analytical History of Islamic Art, Art Faculty, Shahed University, Tehran

** Assistant Professor, Handicraft Faculty, Isfahan Art University